

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ОНТОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ТА СУТНІСНІ РИСИ

Валентин КРИСАЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-4965-2750

доктор філософських наук, професор,

завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Звернення до феномену української ідентичності як мультиверсуму національних цінностей, об'єктивної онтологічної реальності, невід'ємної складової європейської цивілізації набуває важливого значення в інституалізації духовно-практичної парадигми нашого прагнення до свободи і незалежності. Українська національна ідентичність ґрунтується на архетипових началах людського буття. Це феномен системний та багаторівневий, котрий уособлюється в низці різночинних критеріїв: біосферних, геологічних, антропологічних, цивілізаційних, етнічних, політичних та ін. У цьому контексті визначальними є такі виміри української ідентичності: антропологічний код, територія (простір життя), геополітична визначеність, життєдіяльність, культура та політика (держава). Ідентичність базується на сприйнятті та розумінні власної землі, сім'ї, мови і культури як рідної та єдиної. До безперечних позитивних тенденцій суспільного розвитку слід віднести зміцнення української політичної нації. Її формують український етнос і всі національні меншини країни. Спільним для всіх є громадянство України – держави, яку вони творять для себе, для захисту прав та свобод кожного з членів суспільства, національних інтересів країни загалом. Соборність постає онтологічною підвалиною створення національної держави як гаранта самозбереження нації та необхідних політичних, економічних, соціальних та інших умов для її розвитку та утвердження у міжнародному співтоваристві. Ідентичність на рівні державної політики означає спроможність органів державної влади таким чином організувати колективну дію, щоб уможливити гарантоване протистояння реальним та потенційним агресорам. Світоглядним орієнтиром суспільної консолідації в Україні є національна ідея, що визначатиме державотворчі пріоритети суспільно-політичного життя, ґрунтованого на громадянських засадах. Зasadничою рисою української національної ідеї є її творчий характер. Це мотивується необхідністю налагодження конструктивного діалогу між традиційними для українського суспільства цінностями і культурними інноваціями, які проникають із глобалізаційними процесами.

Ключові слова: ідентичність; феномен «Я»; етнос; громадянське суспільство; українська політична нація; національна ідея; історична пам'ять; державна мова.

UKRAINIAN IDENTITY: ONTOLOGICAL FOUNDATIONS AND ESSENTIAL FEATURES

Valentyn KRYSACHENKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Head of the Military and Patriotic Education Department of RIUS

Annotation. Turning to the phenomenon of Ukrainian identity as a multiverse of national values, as an objective ontological reality, an integral component of European civilization, becomes important in the institutionalisation of the spiritual and practical paradigm of our desire for freedom

and independence. The Ukrainian national identity is based on the archetypal principles of human existence. This is a systemic and multi-level phenomenon that is embodied in a number of diverse criteria: biosphere, geological, anthropological, civilizational, ethnic, political, etc. In this context, the following dimensions of Ukrainian identity are decisive: anthropological code, territory (space of life), geopolitical determination, life activity, culture, and politics (state). Identity is based on the perception and understanding of one's own land, family, language, and culture as native and unified. The strengthening of the Ukrainian political nation should be included among the indisputable positive trends of social development. It is formed by the Ukrainian ethnic group and all national minorities in the country. Common to all is the citizenship of Ukraine - the state that they create for themselves to protect the rights and freedoms of each member of society, the national interests of the country in general. Congregationalism becomes the ontological foundation of the creation of a national state as a guarantor of the nation's self-preservation and the creation of the necessary political, economic, social, and other conditions for its development and establishment in the international community. Identity at the level of state policy means the ability of state authorities to organise collective action in such a way as to enable guaranteed opposition to real and potential aggressors. The ideological orientation of social consolidation in Ukraine is the national idea, which will determine the state-building priorities of social and political life based on civic principles. The fundamental feature of the Ukrainian national idea is its creative nature. This is motivated by the need to establish a constructive dialogue between values traditional to Ukrainian society and cultural innovations that penetrate globalisation processes.

Key words: identity; "I" phenomenon; ethnos; civil society; Ukrainian political nation; national idea; historical memory; state language.

Постановка проблеми. У жовтні 1920 р. відомий державник – гетьманець В. Липинський звернувся до української громади, розсіяної по всьому світу, з листами «Наша орієнтація» з циклу «Листи до братів-хліборобів». Їхній зміст добре знаний сучасниками, тому немає потреби знов переказувати його. Але епіграфи до праці слід нагадати. Їх було два:

– «В даний момент ніхто в Європі сильної і великої Української Держави собі не бажає. Навпаки, є багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоби ніякої України не було, або щоб вона була якнайслабша».

– «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [6].

Обидва застереження В. Липинського є напрочуд актуальними і для наших днів, коли рашизм знову намагається розтерзати і знищити Україну

та українство. Але з одним істотним уточненням: нинішня Європа повільно, але невпинно уяснює для себе значення України як заборони для себе від ординського тероризму. Правда гірка, але безмежно потрібна кожному з нас. Кожному, хто має сказати: не «ця країна», а «моя країна», не «я тут живу», а – «я і є Україна, щоправда, не вся». Інакше кажучи, слід розділити суще на «Я» і «не – Я» і зрозуміти, що наше власне «Я» буде існувати, якщо ми самі цього забажаємо і зробимо все належне для його утвердження.

Актуальність. Філософська класика наголошує, що феномен людського «Я» – полісутнісний і багатовимірний утвір. Це і окрема держава як опредметнення волі спільноти, тобто *політичне «Я»*; це також етнос у просторі і часі – *національне «Я»*; зрештою – це кожна особистість: індивідуальне «Я» – неповторний і унікальний образ кожної особистості на землі.

Наразі реалізація кожного з «Я» – політичного, етнічного, індивідуального – є ствердження і утвердження власної ідентичності. Латиняни вживали термін **identicus**, що означало «той самий», «саме він», «один і той же». При цьому першочергового значення набуває сама логістика, процедура **ідентифікації**, яка може відбуватися або шляхом самовизначення, або ж номінуванням індивіда зовнішніми агентами впливу як когось/чогось. У першому випадку йдеться про процес **самоусвідомлення власної сутності**, життєвих інтересів та цінностей, свого місця у світі тощо. В другому – на передній план можуть проступати **ідентифікаційні критерії, привнесені ззовні**, експертна сутність котрих визначається цілепокладанням даного номінатора/узурпатора. І вельми звичним в історії людства є існування принципового неспівпадіння між обома дискурсами, причому, як правило, не на користь об'єкта ідентифікації. Рашизм на всіх етапах свого існування відмовляє українцям на власну ідентичність, іменуючи їх ким завгодно залежно від власних імперських стратегем та забаганок.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Будуючи нинішню Україну і омріюючи її щасливе майбутнє, ми не можемо не звернутися до досвіду наших предків, тих українців, які протягом багатьох століть і тисячоліть відстоювали власну ідентичність, не дозволяли всіляким „охочим” розчинити нас у чужому морі. Ще мудрий Іларіон, Митрополит Київський, звертаючись у «Молитві до Бога від усієї землі нашої», промовляв: «І як довго існуватиме світ, не допускай на нас напасти спокуси, ані не віддай нас у руки чужих, щоб город Твій не називали городом поневолених, а стадо Твоє

зайдами в не своїй землі; щоб не говорили народи: «**Де Бог їх?**» (Пс. 78, 10) [5, с. 14].

Українську ідентичність в її сутнісних вимірах досліджували класики науки М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, В. Липинський, М. Міхновський, С. Петлюра, О. Пріцак, Л. Чижевський та ін. [3]. Істотні наукові напрацювання здійснили В. Бех, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, П. Кононенко, В. Котигоренко, В. Кремень, М. Михальченко, С. Павлюк, А. Погрібний, М. Попович, В. Шинкарук та ін. Особливості формування української політичної нації та механізми налагодження міжетнічних відносин знаходились в центрі уваги Ю. Бадзьо, В. Бебика, Є. Бистрицького, О. Валевського, В. Лісового, І. Кураса, О. Рафальського, М. Хилька, М. Шульги та ін. Реальні процеси трансформації української ідентичності на сучасному етапі пильно відстежуються авторитетними соціологічними інституціями [11; 13]. Надзвичайно важливими є процеси вивільнення від московського впливу українського християнства [2; 5]. Українська ідентичність в контексті розбудови демократичного суспільства та її місце в цивілізаційному просторі були об'єктом уваги таких відомих зарубіжних дослідників, як З. Бжезинський, Е. Вілсон, Ф. Гаек, Т. Гран, Н. Дарчевська, Г. Кіссінджер, Дж. Мейс, Дж. Сорос, С. Плохій та ін.

Метою дослідження є аналіз феномену української ідентичності в її основних вимірах: історичному, екзистенційному, політичному, гуманітарному та глобальному.

Виклад основного матеріалу. Україна і Українство! З цією цивілізаційною реальністю близькі і далекі сусіди

постійно стикалися в минулому, вкрай гордою, мужньою і нездоланною вона існує і в наші дні, коли оскаженілий рашизм знову вкотре нахабно і цинічно відкидає сам факт нашого існування, прагнучи зітерти Україну з мапи Європи. А тому світ повинен знати правду про саму Україну, а її громадяни, котрі чинять гідний спротив агресору, – усвідомлювати національну гордість за свою країну, відчувати свою належність до великої нації, однієї з найдавніших у світі, яка зробила чималий внесок у європейську та світову культуру. В цьому контексті звернення до **феномену української ідентичності як мультіверсуму національних цінностей**, об'єктивної онтологічної реальності у матеріальній та метафізичній даностях, невід'ємної складової частини європейської цивілізації набуває важливого значення в інституалізації духовно-практичної парадигми нашого прагнення до свободи і незалежності.

Історіософія. Вихідним предикатом для розуміння сутності української ідентичності є онтологічна підстава **існування у часопросторі українського етносу** як полівимірної даності з феноменологічними ознаками у вигляді антропологічних, географічних, культурних, соціальних, політичних та інших сутнісних рис. А серед цих ознак фундаментальною і визначальною є **світ буття даної спільноти – тобто сама Україна**, персоніфікований як геополітична окремішність та синергетична цілісність української нації.

Розуміння української ідентичності вимагає опертя на фундаментальні виміри буття: часу і простору. Інакше кажучи, йдеться про діахронний та синхронний аспекти постання, розвитку,

функціонування та будучини української нації в її сутнісних екзистенційних та метафізичних проявах.

Діахронний аспект у раціональному зрізі постає насамперед предметом уваги історичної науки. Визначення поняття *історія українського народу* наштовхується на дві основні проблеми: чи вважати історією цього народу історію людських спільнот, які існували в Україні від давніх часів і дотепер, чи знайти якийсь критерій, за яким історія народу починається від певних історичних подій у минулому, розділивши історію України на праісторію українського народу та його історію. Тому питання постання історії українського народу підпорядковане проблемному колу, визначеному поняттям «історія України».

Історія України – це історія її теренів, на яких розгортається процес постання, розвитку та занепаду різних людських спільнот, але насамперед – українського етносу. Інакше кажучи, історично Україна як цілісна геополітична реальність розгортається у часі та просторі. Історія у такому аспекті включає як еволюцію людських спільнот незалежно від їх формальної етнічної ідентичності, так і процес розвитку та перетворення природного середовища під впливом людини, включно до формування штучного середовища (пасторального, урбаністичного, окультуреного тощо). І креативним чинником історії України, її суттю є **історія самого українського етносу** як витоку, як наслідку і як самого ества етногенетичних процесів в даній геополітичній реальності.

Досить часто історія народу розглядається як історія певної людської спільноти, тією чи іншою мірою абстрагованої від довкілля. Специфіка визначення

поняття *етнос* передбачає таку абстракцію, тому власне етнологічний метод не вичерпує усю проблематику відносин *людина – світ людини*. Але навіть і з погляду проблеми **етнічної ідентичності** людина зазвичай (особливо на вищих щаблях свого розвитку) виключає з етноідентифікаційного кола природне довкілля. Якщо етнос для них «ми», то довкілля «наше». І навіть ідеї походження від якоїсь природної істоти та тотема як об'єкта етнічної ідентифікації передбачають генетичне або просторове відмежування. А тому українська ідентичність має усвідомлюватись як **онтологічний мультиверсум**, в якому до суто **етнічних критеріїв, системи цінностей народу** мають бути додані й сутнісні ознаки того світу буття, **універсуму**, в якому відбувається генеза і самореалізація українства.

Виміри ідентичності. Українська національна ідентичність ґрунтується на архетипових началах людського універсуму. Це феномен системний та багаторівневий, котрий уособлюється в низці різночинних критеріїв: біосферних, геологічних, антропологічних, цивілізаційних, етнічних, політичних та ін. У цьому контексті визначальними є такі виміри української ідентичності:

- просторовий (територіальний);
- антропологічний;
- діяльнісний;
- суспільний;
- культурний;
- політичний.

ТЕРИТОРІЯ. Середовище проживання, в якому відбувався етогенез українців, відноситься до **лісостепового типу помірної смуги** з іншими контактними екосистемами на пограниччі: лісовими – на півночі та заході, степовими

та напівпустельними – на південному сході, морськими – на півдні, гірськими – на південному заході. Слід при цьому мати на увазі, згідно з висновками палеогеографії, на ранніх етапах етогенезу українців межа лісостепу майже впритул наближалася до Чорного та Азовського («болота» – у давніх греків) морів, а рівень обох морів був на 8–12 метрів нижчим від сучасного. А тому такого широкого степового коридору (з вкрапленнями напівпустелі), як нині, на півдні України не існувало. Це дає підставу вважати, що антропологічний тип місцевого населення є адаптивним саме щодо умов помірної смуги з її сезонною циклічністю, достатньою кількістю води та біомаси, потужними біокосними (за В. Вернадським) ресурсами, насамперед ґрунтами.

В даному випадку доречно згадати мудрий висновок Г. Гегеля про те, що **практично всі великі цивілізації зароджувались та розквітали в помірних теренах**. На півночі це було неможливим через вкрай суворі умови проживання, на долання яких необхідно було витратити всі сили і ресурси, а на півдні, навзаєм, через доступність і достатність продуктів харчування з природних екосистем і стабільності сприятливих умов проживання, через що зникала необхідність в раціоналізації своєї діяльності, тобто продуктивній праці задля виживання. Цим, до речі, останні напрочуд нагадують номадів-кочовиків, котрі не створюють ресурс, а перебираються на місця, де його можна привласнити шляхом відчуження/грабунку від законних власників.

При всіх соціокультурних та політичних перипетіях минувшини плінні негаразди сприймались усім

етносом як спільна доля і відповідно їхнє розв'язання також передбачало **консолідацію** всіх людських, творчих та матеріальних зусиль сукупної української спільноти. При цьому перебування тієї чи іншої частини українських земель в складі інших державних утворень не призводило до переважання відчуття відрубності її від усїєї України. Навзаєм подібні обставини викликали потребу в набутті **соборності**, формували усвідомлення причетності до всіх проблем загальнонаціонального масштабу, неповноти соціально-ціннісного існування в стані роз'єднання чи штучної ізоляції.

Сформований **тип поведінки** населення помірної смуги має низку особливостей і детермінант, зумовлених відсутністю природних перепон, що дозволяє активно комунікувати один з одним та вишукувати різноманітні форми взаємодії з використанням довкілля та спротиву від агресорів. В таких умовах формується колективізм, раціональність, доброзичливість, взаємодопомога, відповідальність, справедливість та інші моральні імперативи.

АНТРОПОЛОГІЯ. Закоріненість і тяглість існування та розвою українського етносу на цілком конкретній, просторово визначеній території постає історичною складовою його буття. На території України, зокрема в межах Середнього Подніпров'я, фахівцями (В. Алексєєв, В. Баран, В. Бунак, В. Даниленко, Л. Залізняк, С. Сегеда та ін.) зафіксована **антропологічна неперервність автохтонного населення України** протягом останніх 10–12 тис. років. У подібних випадках духовна і матеріальна культура етносів зазнає безпосереднього формотворчого впливу саме цього конкретного довкілля, завдяки чому досягається

певна відповідність, навіть гармонізація, між сакральною та предметною реальностями автохтонного народу.

Зрозуміло також, що така закономірність притаманна насамперед для осілих поселень, але не для номадних, кочових спільнот. Саме «археологічні матеріали, – наголошував відомий історик Я. Пастернак, – виявили, що окремішність українського народу від московського існувала завжди. Вона виявляється в окремому стилі життя, в духовній та матеріальній культурі, в психіці, духовній структурі та і в глибоко відчутій національній індивідуальності» [8, с. 541]. В сучасному розумінні йдеться про формування певного **антропологічного коду**, тобто біологічних та соціальних ознак в будові тіла, організації психіки, поведінці, ментальності, засобах і типах життєдіяльності та соціальної згуртованості, що усталюються як норма буття, життєвих інтересів та цінностей, які нагромаджуються та акумулюються в культурі та колективному досвіді, успадковуються та передаються спадкоємцям.

Взаємодія між собою різних антропологічних кодів може відбуватися або шляхом їх співіснування, або нав'язування домінантності однієї із сторін. Відповідно можливе зіткнення таких, відмінних одна від одної, спільнот. Своєрідне зіткнення цивілізацій за певний життєвий простір (в термінології С. Гантінгтона), з яких одна віддає перевагу експансіоністським методам його «освоєння», не може не призвести до її спроб набутти статусу домінантної, з кінцевою метою повністю поглинути іншу. Протягом практично усїєї своєї історії **українство парадигмою поведінки обирало захист власної національної ідентичності, а не нав'язування**

власного дискурсу буття порубіжним народам.

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ. В умовах помірної смуги формуються своєрідні форми і способи взаємин з довкіллям місцевого населення, які найповніше репрезентуються **господарсько-культурними типами (ГКТ) життєдіяльності** [4]. ГКТ – це історично усталені моделі природокористування, властиві мешканцям тих чи тих кліматичних смуг. Для України протягом всієї її осяжної історії найпоширенішим ГКТ було осіле землеробство та скотарство помірної смуги (степ, лісостеп, полісся), де мешкала основна хліборобська людність; на периферії практикувались ГКТ напівкочових скотарів (у степу та горах), напівосілі збирачі та рибалки (морське узбережжя та великі ріки), напівосілі мисливці на хутрового та промислового звіра (ліси, гори, степ) та ін.

Головною рисою всіх практикованих форм і типів життєдіяльності при цьому було те, що в основі своїй вона була **продукуючою, а не суто привласнюючою**. Інакше кажучи, **життєвий ресурс автохтони створювали самі**, не покладаючись лише на потенціал традиційних екосистем, як-то відбувається в умовах натуральної економіки (збирачів, мисливців та рибалок), або грабунок поселень та природних ресурсів інших народів, що є звичним для номадів. Саме номадна, кочова, ідеологія стала підвалиною формування **загарбницьких держав-імперій**, існування/процвітання котрих визначалось мірою привласнення чужого ресурсу (територіального, людського, матеріального та ін.). Основний тиск на українські терени таких **соціумів-консументів (споживачів, а не виробників)** здійснювався

зі сходу, починаючи вже з ранньоскіфських часів.

Відповідно креативне буття українців як творців власного ресурсу в процесі продукуючого господарювання формувало в них **архетипові риси** працьовитості, винахідливості, комунікабельності, сміливості, родинності, прогностичності, дбайливості, охайності, впевненості та самодостатності. Напружена і водночас творча повсякденність, переконаність у сталому бутті, переживання майбутнього як сучасного, викликали до життя емоційність, чутливість, ліризм, сентиментальність, індивідуалізм, свободу, замріяність та любов. На українських чорноземах сформувався поведінковий тип **креативної людини-творця** сприятливого для життя і розвитку довкілля.

ГЕОПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ. Ще «батько історії» Геродот окреслив зовнішні обриси України у вигляді дещо скошеного чотирикутника, котрі практично збігаються з кордонами сучасної України. Це емпіричне спостереження про певну північночорноморську **природно-цивілізаційну окремішність** науково підтвердив академік С. Рудницький: Україна являє собою чітко виокремлену **геополітичну реальність**, певну системну єдність території з її людністю, з власними особливими природними, культурними, діяльними та іншими вимірами.

В сучасному розумінні поняття **«геополітична реальність»** позначає певну просторову дискретність на поверхні планети, яка витворена своєрідністю її етнологічних та ландшафтних умов, людність якої тяжіє до ціннісної інтеграції та консолідації, а сам край має виразні біосферні відміти [4, с. 15]. При цьому

термін «політичний» у даному понятті своїм смисловим значенням закорінений в античне *polis*, тобто місто-державу зі своїми околицями (хорою), а не *politike* – державну діяльність. В останньому випадку йдеться насамперед про суспільні взаємини, практично абстраговані від самого природного довкілля, тим часом як поняття *соціум* охоплює як саме суспільство, так і його складові, природні та соціальні. В такому розумінні геополітична реальність означає не що інше, як **«землю згуртованих людей»**.

Креативним організатором конкретної геополітичної реальності постає **автохтонний етнос цього краю як певна цілісність**. На відміну від номадів, кочовиків, котрі задля ресурсів кидають обжите і переміщуються в «перспективні» краї для привласнення та використання місцевого ресурсу, осіле населення постійно має бути насторожі і напоготові в обороні рідної землі. Для України ця обставина завжди була вкрай актуальною, оскільки межі її як геополітичної реальності не захищені надійними природними перепонами, а тому видавались спокусливими, особливо для непроханих і охочих до чужого зайд, легкими для доступу, грабунку і споживання.

Відповіддю місцевого населення була **консолідація та синергетика**, взаємна підтримка та взаємодопомога, а спротив тиску чужинцям виявлявся в різноманітних формах, включно з **організованим військовим та всенародним рушенням**. Це проявлялось практично завжди у непрості для нашої землі часи: у протистоянні Скіфії перським завоюванням, антської держави – нашестю готів, гунів та аварів, давньої Русі – татаро-монгольським ордам, а в подальшому – в обороні козаками та всім людом

рідної землі від польських, турецьких та російських загарбників. Виняткові зразки суспільної консолідації та єдності українці демонструють і в час нинішнього спротиву російській агресії. Стан перманентної, потенційної чи реальної, напруги перед можливим вторгненням закріпив у характері українців такі риси, як патріотизм, мужність, героїзм, самовіддача, жертвність, відвага, затиєність, винахідливість, передбачливість, аскетизм, побратимство та довіра.

КУЛЬТУРА. Визначальним цивілізаційним чинником української ідентичності є витворена народом **культура**, і ми можемо пишатися як її давністю, так і неповторністю. Причому, як зазначав класик культурології Володимир Антонович, попри локальні відмінності, нація «в цілому має свою віками, навіть тисячоліттями вироблену єдину українську культуру, культуру Єдиної Соборної України» [12, с. 24]. В сфері матеріального виробництва усталювались прогресивні засоби і прийоми праці, інструментарій, технології, ремесло, обмін та торгівля, раціоналізація тощо, що піднесло українців до статусу найрозвиненішої **хліборобської та ремісничої нації** в Європі.

Духовна культура українців наскрізь пронизана **парадигмою кордоцентризму**, філософії серця. Головним центром уваги та смислом буття українська духовна творчість завжди мала людину, причому в її сокровених мріях і жаданнях, злетах і стражданнях, здобутках і втратах, її високому призначенні жити серед людей і задля людей. В основі кордоцентризму не стадна чи общинна, а **особистісна самосвідомість** з чітким переконанням того, що істину слід шукати і знаходити в людському серці,

насамперед – у власному. Саме воно, серце, і створює образ буття як цілісного, ціннісного суцього, реалізовуватись в якому людина має, покладаючись на почуття, розум, споглядання, сприйняття, співвіднесення, призначення, вартість, пам'ять та волю. Породжені українською культурою, названі риси увійшли до кола доміантних архетипів його національної самосвідомості. І саме **культура поставала не лише каталізатором, але й оберегом ідентичності народу, особливо в скрутні часи бездержавності.**

Осердя національної культури складає **система символічно-образних дискурсів**, а серед них насамперед мова, вірування, мистецтво, письменство та ремесло. Початки формування **української мови** губляться в праісторичних часах буття праукраїнців на своїх автохтонних землях [7, с. 58]. Тим часом, як усталена, унормована, загальнонаціональна семантико-синтаксична система комунікації, тобто **літературна українська мова**, також дуже давня – вона вже налічує понад тисячу років. Як наголошував І. Огієнко, «звичайно роком народження нашої літературної мови вважається рік 988-й, цебто рік уже офіційного охрещення Києва» [7, с.48].

Українське суспільство відреагувало на імперське нищення української державності покликом до життя інших, не менш ефективних і дієвих, центрів самоорганізації народу, зміцнення його самосвідомості. Цією відповіддю було формування нової **парадигми національного буття засобами культури**. Українське письменство, зокрема поезія, проза та драматургія, образотворче мистецтво, філософська та історична думка, священство, тобто всі небайдужі до долі власного народу, своїми креативними

можливостями явили світові (і собі самим) існування українського народу з його власною мовою, історією, рідною землею, людьми, їхніми надіями і сподіваннями. Духовні провідники нації закликали «земляків, в Україні суцях» згадати, що вони – українці, що ця земля – їхня Батьківщина, на якій хоче панувати нахабний чужинець.

І вже до початку ХХ ст. сталося бажане і омріяне: національна самосвідомість народу України почала кристалізуватись у своїх модерних пріоритетах. **Мільйони українських «Я» з усіх історичних земель нації почали трансформуватися в цілісне «МИ», з'явилося почуття соборної єдності українців, бажання самим вершити свою долю.** І протягом всього ХХ ст. український народ докладав відчайдушних зусиль, щоб таки «усталити державні форми» у вигляді УНР, ЗУНР, Української Держави (Гетьманщини), Директорії, Карпатської України і, нарешті, незалежної України зразка 1991 р. І так само, як державне будівництво відбувається в умовах шаленого спротиву агресії північного ворога України, з втратами і поразками, розчаруваннями і надіями, таким самим випробуванням піддається і її національна ідентичність, зі спробами замулити та знівечити її, замінити ерзац-матрицями «руського мира» та покірною служіння загарбнику.

ДЕРЖАВА. Найвищою формою політичної організації людських спільнот є **державна**, тобто система організаційно-управлінських органів забезпечення цілісності функціонування суспільства в межах певної території як просторового вмістилища та матеріальної основи життєдіяльності консолідованих індивідів. При цьому, безумовно, саме від форми

державної організації залежить зміст та напрямок впливу на вироблення нормативних засад життя та поведінки її громадян, формування самої української нації.

Вищою формою буття нації є її об'єднання в незалежну державу, котра постає інструментом захисту її права на збереження власних цінностей та розвиток. **Вся історія України наповнена нестримним потягом її народу до самостійності та незалежності, створення власної держави.** Великий українець, львів'янин Іван Крип'якевич, осягаючи минуле українського народу, висловував: «Нерівними шляхами йшов тисячолітній розвиток нашої батьківщини – бували століття зриву, і розквіту, і знову довгі роки зневіри й упадку. Але український нарід таки встоявся супроти усіх супротивних хвиль і вийшов з них сильніший, більше досвідний і зорганізований». І, узагальнюючи досвід історичного життя, історик підсумовує: «...українці жили під своєю владою, зрозуміли ціну власної держави й ідею державності поставили на першому місці у своїх змаганнях» [1, с. 8].

При цьому аналіз фундаментальної проблеми організації державного устрою України засвідчує виняткове значення розв'язання **антиномії між соборним та федеративним (земельним) її облаштуванням.** Залежно від обраної стратегії державного будівництва кардинальним чином визначається і сама життєвість держави, її здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, перспективи забезпечення національних інтересів і гарантування належних прав і свобод власних громадян [9]. На вартість такого узагальнення свідчать історичні та геополітичні традиції

державотворення в Україні, неспинна **боротьба її народу за незалежність та соборність.**

Згідно з історичними джерелами, в державах скіфів та антів виразно простежувались ознаки **військової демократії** з елементами розвиненого **народоправства** у мирний час та **беззастережної дисципліни і порядку** під час проведення військових дій. За цією ознакою скіфський лад напрочуд нагадує звичай Запорозької Січі. В княжі часи демократичні риси суспільної організації були продовжені і розвинені, причому взаємини зверхника держави і народу тяжіли до принципів **конституційної монархії** з унормованим законодавством (зокрема в «Руській правді» Ярослава Мудрого) щодо прав і обов'язків кожної із сторін. При цьому, з огляду на геополітичне становище України, потреба в гарантуванні безпеки населення і території, налагодженні вигідних торговельних зносин із сусідніми країнами була ледь не головною функцією центральної влади. І робили це не прийшли варяги, а власні організовані структури – **дружини**, котрі формувались з місцевих вояків.

Постійна князівська дружина використовувалась насамперед для забезпечення внутрішнього спокою та захисту володінь і утримувалась коштом податків та земельних ленів. Великокняжа дружина доповнювалась «списами» удільних князів, при цьому полк із 900 таких «делегатів» міг нараховувати до семи тисяч воїнів. Це дозволяло під час значних військових акцій, наприклад, при з'ясуванні стосунків з Візантією чи Хазарією (князі Олег та Святослав), вести до бою військо з декількох десятків тисяч бійців. Прикметно, що давньоруське військо практично ніколи

не здійснювало загарбницьких походів, а тому в масовій свідомості міцно закріплювалися **архетипи рідної землі та батьківщини, їхньої святості**. У подібних змаганнях і усталювалися в ментальності такі риси, як сміливість, відданість, самопожертва, витривалість, героїзм, взаємодопомога, товариськість та патріотизм.

Поза сумнівом, найяскравішим втіленням архетипових рис нації постає її явлення у вигляді **українського козацтва**. Очевидно, в даному випадку йдеться про поєднання загальноприйнятих рис і форм поведінки, котре своєрідним чином може слугувати **еталонним для всієї нації**. Уже в XIV–XV ст., коли Україна перебувала в складі Великого князівства Литовського, міщани і селяни зорганізовувалися у полки територіальної самооборони з тим, щоб мати змогу дати відсіч нападам москалів, угрів, татар чи ногайців. Період з XVI і практично до кінця XVIII ст. вважається часом розквіту козацького феномену як форми самоорганізації українського суспільства задля протидії зовнішнім загрозам та здійснення прогресивних реформ всередині країни. Причому козацтво функціонувало щонайменше у двох організаційних формах – міському (реєстровому) та вільному (запорозькому).

Попри організаційні та територіальні умовності **козацтво було єдиним: і щодо свого суспільного призначення – обороняти Україну, і щодо непорушних цінностей, зокрема незалежності та демократії**. Запорожці зуміли створити, навіть в умовах співіснування з Річчю Посполитою, своєрідну **«християнсько-козацьку республіку»** (за оцінками європейців), вільну державу, в якій гартувалася міць і характер української

людини. Своїм впливом вона охоплювала всі українські терени, концентруючи в своєму осерді, на Січі, чималу стабільну спільноту, ладну дати і відсіч ворогу, і дбайливо господарювати. **І це була еліта нації, на поклик і під стяги якої за потреби ставали десятки і сотні тисяч однопумців зі всієї України**.

Саме козацтво стало рушійною силою **Визвольної війни українського народу 1654–1657 рр.**, саме воно піднесло на належну височінь **міжнародну суб'єктність України**. Його зусиллями, під проводом мудрих керманічів, був апробований та опредметнений моральний, політичний, військовий, культурний та релігійний дискурси, котрі витворили **синтетичну цілісність національної ідентичності українців**. У запорозькій спільноті панували принципи **прямої демократії**, включно з виборністю та підзвітністю посадових осіб, а **громадянська воля** була вирішальним чинником регламентації практично всіх сфер життя. Таким чином, як і у випадку утвердження ліберальних цінностей у Західній Європі в часи буржуазно-демократичних революцій, саме українське суспільство визначало «правила гри» щодо поведінки всіх своїх членів, і з часом унормовані законами принципи стають частиною внутрішнього світу кожного з членів громади.

І зовсім не випадково в українській народній творчості і літературі слово **«козак»** набуло **символічного змісту як зразка, ідеалу, мірила найкращих людських якостей**. Це був той символічний образ, з яким співмірювала свої вчинки молодь, на захист якого очікували всі потребуючі люди, про якого мріяли дівчата в очікуванні судженого. Саме в таких випробуваннях сформувався **образ**

воїна-захисника, лицаря і героя, і українське козацтво стало його земним втіленням, оскільки не жаліло свого життя задля спокою України.

Отже, сутнісною і формотворчою основою українського суспільства (навіть у бездержавні часи) є його **демократичний устрій**, який знаходить своє втілення на всіх рівнях та сферах соціальної самоорганізації, починаючи від політичного та військового управління і закінчуючи церковною спільнотою. Народоправство, виборність та звітність посадових осіб всіх рівнів управління, права і вольності громадян, взаємоповага і толерантність до неагресивного іншого тощо і є тими підвалинами, які визначають саму архетипову сутність суспільно-політичного розвою України, навіть в умовах її іноземної окупації.

Переконливим свідченням бажання всього народу втілити конституційний устрій, який повністю відповідав означеним демократичним характеристикам і забезпечував їх реальне втілення в життя, стали «**Пакти і Конституції**» **гетьмана Пилипа Орлика 1710 р.**, що являли собою предтечу подальших демократичних конституцій європейських країн. Досвід українського державотворення в часи визвольних змагань **першої половини ХХ ст.** засвідчує наявність потужних доцентрових консолідаційних підвалин і потенцій нації, спрямованих на досягнення **соборного унітарного устрою держави**.

Водночас провокативною та руйнівною для України стратегією зовнішнього агресивного впливу було індукування та всебічна підтримка, включно з військовою, **сепаратистських та автономістських анклавів на її території**, проваючи тим самим внутрішній розбрат

та розлад з підсумковим знесиленням захисних можливостей держави. Для України часів існування УНР такими військово-політичними утворами-витворами, організаторами і безпосередніми учасниками яких виступала російська сторона, було створення власне УСРР, а також різних регіональних анклавів на кшталт Донецько-Криворізької, Таврійської, Бессарабської та інших «радянських республік» на суверенній території УНР.

Конституційне право УНР не передбачало обмеження прав громадян за походженням, соціальним статусом, вірою, національністю тощо. В останньому випадку до законодавства була введена норма про **національно-персональну автономію**, яка уможливлювала задоволення культурних, освітніх, релігійних та інших потреб національних меншин **без надання** для цього окремої територіальної осібності меншинам. **В часи існування УСРР**, навзаєм, практикувався принцип **територіальної автономії**, включаючи і за національною ознакою, зокрема, у вигляді створення **Молдавської АРСР** як плацдарму в здійсненні експансіоністських планів Москви щодо королівської Румунії. Внаслідок цього відповідна частина етнічної території України опинилася поза межами теперішньої незалежної Української Держави і її населення піддавалось і піддається безжалісній русифікації.

Конституційний устрій сучасної України передбачає існування в ній такої складової, як Автономна Республіка Крим та міст з особливим статусом (Київ і Севастополь) [10]. Ця законодавча реальність виникла як рішення Верховної Ради України в умовах шаленого **антиукраїнського тиску та шантажу з**

боку РФ та активізованих нею ж сепаратистських рухів всередині України. АРК і місто Севастополь стали тими територіями, на яких нагромаджувались і формувались антиукраїнські структури та організації, діяльність яких відіграла функцію **стратегічного ресурсу загарбника** під час безпосередньої агресії РФ щодо України та окупації нею частини української території.

Насильницький сценарій «автономізації» України, починаючи з 1 березня 2014 р., реалізується рашистами на півдні (в Криму) та на південному сході України (Донецька і Луганська області), а з 24 лютого 2022 р. зусилля агресора спрямовані на ліквідацію, знищення всієї української нації та України як незалежної держави та цивілізаційної реальності. Автономна Республіка Крим перетворена загарбниками на суцільну військову базу рашистів, а фантомні «ДНР» і «ЛНР» є терористичними організаціями, які, з погляду і українського, і міжнародного права, є незаконними, а тому не підлягають визнанню. Це – територія України, що є окупованою агресором, який використовує «фасадну» псевдодержавність цих регіонів для реалізації своїх стратегічних планів щодо загарбання/підкорення всієї України. В цьому контексті вищій законодавчій владі держави, поряд із збройним спротивом ворогу, необхідно уникнути в здійснюваних реформах децентралізації управління та місцевого самоврядування спокуси порушити конституційний устрій України як соборної та унітарної держави.

На сучасному етапі свого розвитку Україна знову змушена відстоювати свій **цивілізаційний вибір**. Азійська матриця буття продовжує тяжіти над її

гуманітарним простором, і для цього її головний репрезентатор росія не гребує ніякими засобами для її повної імплементації в Україні. Натомість Україна вперто і наполегливо відстоює свій європейський вибір і в цьому знаходить розуміння як у переважної більшості населення країни, так і міжнародної спільноти. Нині **головним завданням нації є захист України від воєнного вторгнення росії**, коли пріоритетними завданнями є збереження суверенітету та територіальної цілісності держави. Водночас приклад Держави Ізраїль переконливо свідчить, що **навіть в умовах** перманентної військової загрози урядова політика своїм головним пріоритетом повинна визначити саме побудову соборної соціальної держави, яка отримує повноваження від людей і для їхнього ж блага і функціонує.

Висновки. Феномен людського «Я» – полісутнісний і багатовимірний утвір: політичне «Я»; національне «Я»; індивідуальне «Я». Реалізація кожного з «Я» – ствердження і утвердження власної ідентичності, при цьому першочергового значення набуває сама процедура ідентифікації, яка може відбуватися або шляхом самовизначення, або ж номінуванням зовнішніми агентами впливу. У першому випадку йдеться про процес самоусвідомлення власної сутності, життєвих інтересів та цінностей, свого місця у світі тощо. В другому – на передній план можуть проступати **ідентифікаційні критерії, привнесені ззовні**, експертна сутність котрих визначається цілепокладанням даного номінатора. І вельми звичним в історії людства є існування принципової розбіжності між обома дискурсами, причому, як правило, не на користь об'єкта ідентифікації.

Звернення до феномену української ідентичності як мультиверсуму національних цінностей, об'єктивної онтологічної реальності, невід'ємної складової європейської цивілізації набуває важливого значення в інституалізації духовно-практичної парадигми нашого прагнення до свободи і незалежності. Українська національна ідентичність ґрунтується на архетипових началах людського буття. Це феномен системний та багаторівневий, котрий уособлюється в низці різночинних критеріїв: біосферних, геологічних, антропологічних, цивілізаційних, етнічних, політичних тощо. У цьому контексті визначальними є такі виміри української ідентичності: антропологічний код, територія (простір життя), геополітична визначеність, життєдіяльність, культура та політика (держава).

Українці постали на своїй землі, завжди жили і творили на ній і хочуть плекати й охороняти свій край і надалі. Про це переконливо свідчать об'єктивні факти історії:

– Україна є «первинною цивілізацією» (за К. Ясперсом) порівняно з іншими культурами; сутність «первинних цивілізацій» означає, що її носії володіють архетиповими для всіх культур світу ознаками; саме це, до речі, дозволило Україні зберегти свою спадкову ідентичність;

– антропологічна неперервність населення Центральної України протягом останніх 10–12 тис. років; це означає генетичну спадкоємність українського народу;

– продуктивність господарсько-культурної діяльності українців; це свідчить про діяльнісну єдність етносу з довкіллям;

– значний цивілізаційний внесок населення України у світову культуру, починаючи з Трипільської доби (великі поселення – первісні міста, приручення диких тварин, землеробство тощо) і закінчуючи здобутками ХХ ст. (вчення про ноосферу, високі інформаційні технології тощо);

– державницький вплив на світову спільноту, особливо в часи Скіфії, Антії, Русі, Запорозької Січі як ваговитих політичних центрів європейського простору;

– накладання впливу інших цивілізацій відбувається, головне, на рівні сприйняття, взаємозбагачення та толерантності; протидія агресивним матрицям буття відбувається із збереженням власної архетипової ідентичності та консолідованого спротиву.

Ідентичність базується на сприйнятті та розумінні власної землі, сім'ї, мови і культури як рідної та єдиної. До безперечних позитивних тенденцій суспільного розвитку слід віднести зміцнення української політичної нації. Її формують український етнос і всі національні меншини країни. Спільним для всіх є громадянство України – держави, яку вони творять для себе, для захисту прав та свобод кожного з членів суспільства, національних інтересів країни загалом. Соборність постає онтологічною підвалиною створення національної держави як гаранта самозбереження нації та необхідних політичних, економічних, соціальних та інших умов для її розвитку та утвердження у міжнародному співтоваристві.

Ідентичність на рівні державної політики означає спроможність органів державної влади таким чином організувати колективну дію, щоб уможливити

гарантоване протистояння реальним та потенційним агресорам. Світоглядним орієнтиром суспільної консолідації в Україні є національна ідея, що визначає державотворчі пріоритети суспільно-політичного життя, ґрунтованого на громадянських засадах. Зasadничою рисою української національної ідеї є її творчий характер. Це мотивується необхідністю налагодження конструктивного діалогу між традиційними для українського суспільства цінностями і культурними інноваціями, які проникають із глобалізаційними процесами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика історія України: у 2-х томах. Том I / передм. д-ра І. П. Крип'якевича; зладив М. Голубець. Київ: Глобус, 1993. 352 с.
2. Ієромонах Євстратій (ЗОРЯ). Історичні та канонічні передумови об'єднання собору 25–26 червня 1992 р. *Українознавство*. 2002. Ч. 4. С. 193–196.
3. Крисаченко В. С. Українознавство: хрестоматія-посібник: у 2 кн. Кн. 2. Київ: Либідь, 1997. 464 с.
4. Крисаченко В. С. Україна як геополітична реальність. *Студії з україністики*. Хрестоматія. Київ, 2002. Вип. I. С. 12–65.
5. Крисаченко В. С. Історія української філософії. Хрестоматія-довідник. Київ: МП «Лєся», 2006. 468 с.
6. Липинський В'ячеслав. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 р. Wien: Buchdruckerei CARL HERRMANN, 1926. XLVIII+580 с.
7. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд. М. С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
8. Пастернак Я. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1961. 791 с.
9. Попович М. В. Європа – Україна – права і ліві. Київ: Центр громадянської просвіти

«Київське братство», 1997. 108 с.

10. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. 2-ге вид. Київ: Юрінформ, 1992. 199 с.

11. Ставлення громадян до вступу України до Європейського Союзу (березень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-do-vstupu-ukrainy-do-yevropeiskogo-soiuzu-berezen-2021r> (дата звернення: 23.03.2021).

12. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби. Київ: Либідь, 1993. 592 с.

13. Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічних досліджень. Київ: Інститут Горшеніна, 2017. 42 с.

REFERENCES

1. GOLUBETS, M., comp. (1993). *The Great History of Ukraine: In 2 Volumes*. (1993). Vol. I. Kyiv: Globus, 352 p. [in Ukr.]
2. HIEROMONK EUSTRATIUS (ZORIA). (2002). Historical and Canonical Prerequisites for the Unification Council of June 25–26, 1992. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 4. Kyiv, pp. 193–196. [in Ukr.]
3. KRYSACHENKO, V. (1997). *Ukrainian Studies: A Chrestomathy-Textbook: In 2 books*. Book 2. Kyiv: Lybid, 464 p. [in Ukr.]
4. KRYSACHENKO, V. (2002). Ukraine as a Geopolitical Reality. *Ukrainian Studies Studios*. Chrestomathy. Issue I. Kyiv, pp. 12–65. [in Ukr.]
5. KRYSACHENKO, V. (2006). *History of Ukrainian Philosophy. A Textbook-Handbook*. Kyiv: MP Lesia, 468 p. [in Ukr.]
6. LYPYNSKYI, V. (1926). *Letters to the Brothers Bread Makers. About the Idea and Organization of Ukrainian Monarchism. Written in 1919-1926*. Wien: Buchdruckerei CARL HERRMANN. XLVIII+580 p. [in Ukr.]
7. OHIENKO, I. (1995). *History of the Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Lybid, 296 p. [in Ukr.]

8. PASTERNAK, Ya. (1961). *Archeology of Ukraine. Primitive, Ancient and Medieval History of Ukraine According to Archaeological Sources*. Toronto: Taras Shevchenko Scientific Society, 791 p. [in Ukr.]
9. POPOVYCH, M. (1997). *Europe – Ukraine – Right and Left*. Kyiv: Center for Civic Education “Kyiv Brotherhood”, 108 p. [in Ukr.]
10. KACHURENKO, Yu., comp. (1992). *International Treaties of Ukraine, Declarations, Documents*. 2nd ed. Kyiv: Yurinform, 199 p. [in Ukr.]
11. *Attitude of Citizens to the Accession of Ukraine to the European Union (March 2021)*. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlenia-gromadian-dovstupu-ukrainy-do-yevropeiskogo-soiuzuberezen-2021r> [Accessed 23 March 2021]. [in Ukr.]
12. ULIANOVSKA, S., comp. (1993). *Ukrainian Culture: Lectures Edited by Dmytro Antonovych* (1993). Kyiv: Lybid, 592 p. [in Ukr.]
13. *Ukrainian Society and European Values: Report Based on the Results of Sociological Research*. (2017). Kyiv: Gorshenin Institute. 42 p. [in Ukr.]

Саме козацтво стало рушійною силою Визвольної війни українського народу 1654-1657 рр., саме воно піднесло на належну височінь міжнародну суб'єктність України. Його зусиллями, під проводом мудрих керманів, був апробований та опредметнений моральний, політичний, військовий, культурний та релігійний дискурси, котрі витворили синтетичну цілісність національної ідентичності українців. У запорозькій спільноті панували принципи прямої демократії, включно з виборністю та підзвітністю посадових осіб, а громадянська воля була вирішальним чинником регламентації практично всіх сфер життя.